

O

vako je govorio Ivo Bulaja: "Pita me pratar: 'Kad si se ispovidio?' 'Tada i tada sam se ispovidio pred Božić.' Kaže: 'Pa oprašćaš li svakomu?' 'Svakomu oprašćam, samo nisam Draži Mihajloviću. Četnik je i on je iljade i iljade četnika nati'o, a iljade i iljade ljudi je pobio i zapalio. I ja sam osto na ledini, invalid sam', i tako pratra sve kazivam. On kaže: 'Moraš. Ti se ne mereš ispovidit ako nećeš svakom oprostit.' 'E, ja neću njemu nikad oprostit pa ti mene nikad nemoj ispovidit. Neka ja idem na dnu pakla!' Tako sam mu ja reko, a oni odnoda se stvorio stroj iza mene i oni ljudi, oni narod se smije šta ja š njim se svađam, s tim pratrom. A je stariji čovik taj pratar bio."

Ivo Bulaja imao je sedamnaest godina kada su mu u dva listopada dana 1942. četnici zaklali oca i pobili jedanaestero ukućana, a njega trinaestog tako ranili da je do kraja života ostao invalid. Kuću su mu spalili, i ostavili ga tako na ledini, da pamti i da se sa svojim sjećanjima nosi kako zna.

Ivo Bulaja, skoro devedesetogodišnjak, jedan je od onih koji se i danas živo sjećaju dvodnevnoga četničkog klanja po Rami, koje se odvijalo pod pasivnim nadzorom talijanske vojske, i u kojemu je pobijeno oko tisuću petsto ljudi, nešto više od tisuću Hrvata, petstotinjak Muslimana. Zahvaljujući fratrima iz samostana na Šćitu, ali i istražiteljima u procesu protiv Draže Mihailovića, te mjesnim entuzijastima, koji su sedamdesetak godina dokumentirali okolnosti ovoga zločina, žrtve se poimence znaju, mjesto i okolnosti stradanja, groblja na kojima su ukopane.

Kultura sjećanja

Zločin u Rami najveći je pojedinačni četnički zločin nad Hrvatima u Drugome svjetskom ratu. Pod pojmom Hrvata podrazumijevaju se, naravno, Hrvati katolici. Muslimane se broji posebno, u skladu s nacionalnim osjećajem i određenjem njihove današnje djece i unuka. Izravnih svjedoka je, naravno, sve manje, i u sljedećih petnaestak godina neće ih više biti, ali kako se svako naraštajno iskustvo, kao i svako porodično sjećanje, prostire na tri generacije, tako su djeca i unuci sedamnaestogodišnjaka iz 1942. odrastali sa živom pripovijesti o četničkom zločinu. Premda nisu izravni svjedoci, oni su izravno pogođeni posljedicama zločina, i na neki su način sudionici događaja. Tek kada njih više ne bude, dakle, za pedesetak ili više godina, zločin u Rami preći će u povijest i u legendu, koja će, bez izravne veze sa svojim davnim povodom, određivati stavove i postupke nekih dalekih, budućih generacija, čineći ih netolerantnim i pripravnim na osvetu. Legenda

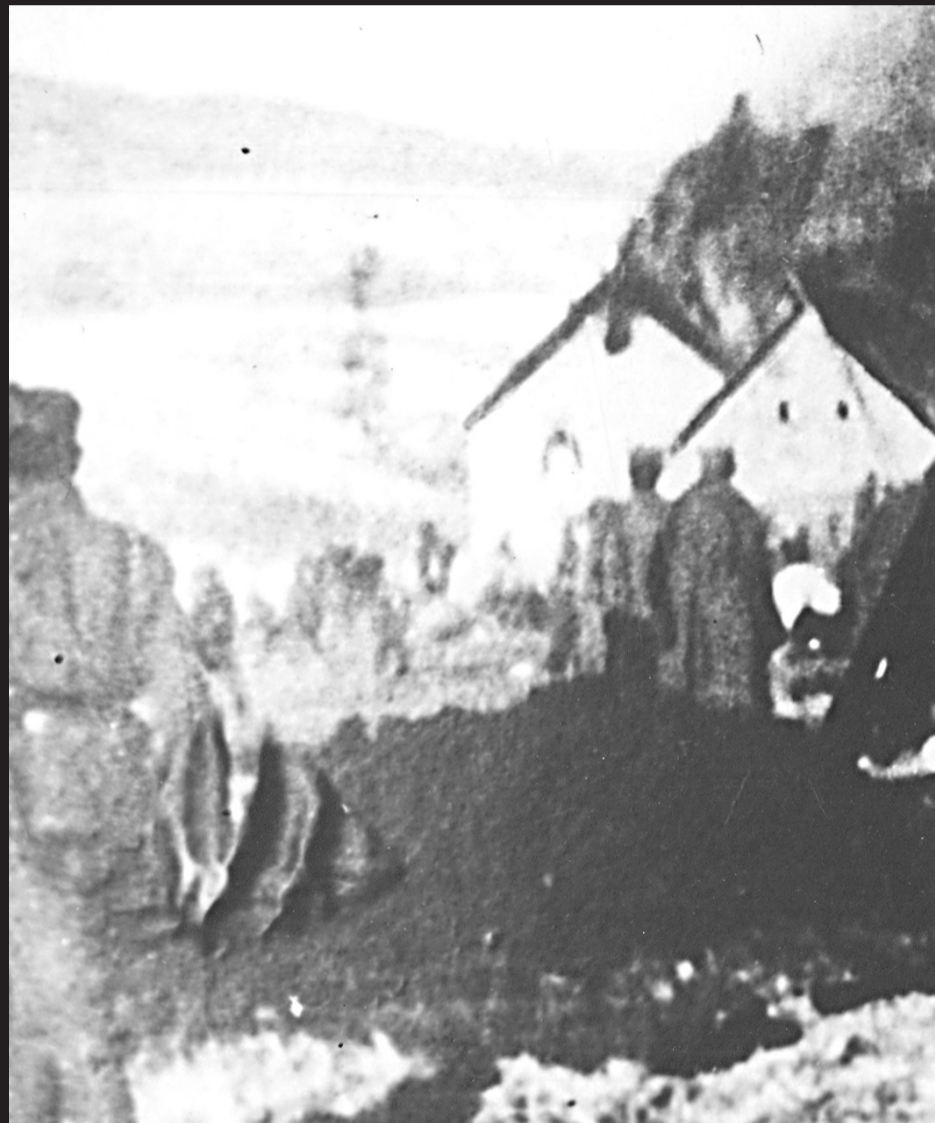

PREKRETNIČKA MONOGRAFIJA FRANJE POJEDINAČNOM ČETNIČKOM ZLOČINU

Operacija Prozor trajala je 48 sati

Suđenje Draže Mihailoviću u Beogradu, 1946. godine (gore); Dobroslav Jevđević i talijanski časnik agitiraju. Fotografija iz 1942. (gore lijevo); Milorad Popović, četnički zapovjednik nevesinjskog korpusa, u društvu s talijanskim oficijom u Prozoru, listopad 1942. (gore, desno); Četnici (lijevo); Jevđevićevi četnici pale selo, 1942. (velika fotografija)

svakog je sata u

Premda je ramski zločin bio jedna od točaka optužnice na suđenju Draži Mihailoviću, o njemu se nakon 1945. izvan Rame nije govorilo.

o nekom događaju opasnija je od svakog sjećanja. Zato i postoji kultura sjećanja. Njome se sjećanje usmjerava prema historiji ili prema književnosti, a ne prema pučkoj legendi.

Rama je jasno razgraničena zemljopisna mikrocelina, u čijem je središtu gradić Prozor, koja je svoje granice poznavala još u vrijeme srednjovjekovne bosanske države. Ime nosi po rječici koja se ulijeva u Neretvu, većinski je

naseljena Hrvatima, Muslimani (danas Bošnjaci) oduvijek su bili u manjini, Srba jedva da je i bilo, u dva granična sela prema Kupresu. Poput Andore na Pirinejima, Rama je neka vrsta izdvojenoga kraljevstva, čiji se ljudi mentalitetom razlikuju od susjeda s druge strane rijeke ili planine. Iako pripada Bosni, u neka mirnodopska, prošla vremena govorilo se da je Rama onaj veznik "i" u imenu Bosne i Hercegovine.

Za Ramljake se govorilo da su ljudi tvrde naravi i veliki Hrvati, ali da se svojim hrvatstvom ne kite kao svadbenom zastavom. Šezdesetih godina, veliki dio Rame potopljen je zbog izgradnje hidroakumulacijskih jezera. Tada su preseljavana čitava sela, sa selima su premještanja i groblja, a na grobljima žrtve četničkog klanja s jeseni 1942.

Legenda o vlastitoj žrtvi

Premda je ramski zločin bio jedna od točaka optužnice na suđenju Draži Mihailoviću, o njemu se nakon 1945. izvan Rame nije govorilo. Događaj nije bio zabilježen u historijskim čitankama, niti je žrtvama podignut spomenik. Zašto? Možda zato što

Rama nije bila poznata kao partizanski kraj, pa su njezine žrtve mogle biti zaboravljene? Ili zato što su u projektiranom pamćenju jugoslavenske zajednice postojali ogledni zločini okupatora i njihovih slugu, koji su se uredno kalendarski komemorirali? Naravno, uredno se vodilo računa o jednakom rasporedu krivnje među različitim nacionalnim i vjerskim denominacijama, tako da nitko ne bude krivlji i da ničiji ulog u općoj žrtvi ne bude veći. Zločin u Rami je u tom apotekarskom vaganju, sravnjivanju i niveliranju bio višak, pa ga se moralo zaboraviti. Oni, pak, koji su insistirali na sjećanju, ako je i kada je takvih bilo, bivali su sumnjivi i dopali bi zatvora

kao bi pokušavali obilježiti mjesto ili datum zločina, jer da djeluju s neprijateljskih pozicija, šire vjersku i nacionalnu mržnju. I tako bi socijalistička vlast, po nekoj čudnoj, ali neumitnoj i općeprihvaćenoj logici stala u zaštitu četničkog zločina nad Hrvatima (i/ili Muslimanima), ali i ustaškog zločina nad Srbima, kojim bi se remetila općenarodna ravnoteža nad jamama i u jamama. Oko toga je, uostalom, osamdesetih i nastao skandal s romanom "Nož", dotadašnjega sindikalnog novinara i književnika Vuka Draškovića, a u velikoj je mjeri srpski nacionalizam iz sredine osamdesetih, kao i njegov zakašnjeli hrvatski pandan, bio rezultat pobune sjećanja, koja će,

Za Ramljake se govorilo da su ljudi tvrde naravi i veliki Hrvati, ali da se svojim hrvatstvom ne kite kao svadbenom zastavom